Poulík, Josef

K počátkům slovanského osídlení v centrální oblasti Velké Moravy

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 1980, vol. 29, iss. C27, pp. [25]-30

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/102793
Access Date: 18. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
C 27, 1980

JOSEF POULÍK

K POČÁTKŮM SLOVANSKÉHO OSÍDLENÍ V CENTRÁLNÍ OBLASTI VELKÉ MORAVY

Během posledních třiceti let soustředili zejména brněnští a nitranští archeologové spolu s historiky, zabývajícími se analýzou a hodnocením zatím dostupných a necelých pramenů písemných, velké badatelské úsilí na řešení otázek, souvisících s existencí státu Moravanů v 9. století, který je až teprve v polovině věku následujícího byzantským císařem Konstantinem Porfyrogenetem nazýván Velkou Moravou. Tento stát však nevznikl ve slovanském prostředí nad středním Dunajem najednou, nýbrž byl završením staletého hospodářsko-společenského vývoje, jehož kořeny sahají až k samým počátkům života slovanského etnika v této evropské oblasti. Pro řešení podobných otázek nejsou k dispozici prameny písemné, a proto se je pokoušeli zkoumat archeologové, kteří navazovali na zkušenosti i poznatky, jež při skrovných terénních výzkumech získali jejich předchůdci v dobách před druhou světovou válkou. Ve srovnání s dnešním stavem toho tehdy však bylo velmi málo, co se vědělo o nejstarším slovanském osídlení našich zemí. Tak především L. Niederle v roce 1931 napsal: „Jsme odkázáni na několik málo naprosto chudých a konečně i časově nejistých mohyl žárových, z nichž mnoho nevysvítá a o Moravě to platí ještě ve větší míře".[1] V téže době vznikly již také soupisy žárových hrobů na Moravě, které byly obyčejně datovány do 7.—8. stol. n. l.[2]

Za druhé světové války podnítila sledování otázek nejstaršího slovanského osídlení na Moravě především práce I. Borkovského, který nezdobenou keramiku ze sídlišť a pohřebišť nazval pražským typem a datoval ji do 4. a 5. stol. n. l.[3] Ne tedy nahodile, a za nepříznivých podmínek té doby, došlo k výzkumu žárového pohřebiště ve Velaticích u Brna.[4] Po roce 1945 začíná výzkum v Přítlukách a v Lanžhotě u Břeclavě na jižní Moravě

[1] L. Niederle, *Rukověť slovanské archeologie*, Praha 1931, s. 34—35.
[2] I. L. Červinka, *Staromoravské žárové hroby*, Věda a život, roč. VIII, 1942, s. 365—371. J. Poulík, *Staroslovanská Morava*, in: Monumenta archaeologica, Tom. I, Praha 1948, s. 179—180.
[3] I. Borkovský, *Staroslovanská keramika ve střední Evropě*, Praha 1940, s. 64.
[4] J. Poulík, *Staroslovanská Morava*, s. 91—92.

a postupně na dalších sídlištích i žárových pohřebištích. Na západním Slovensku jsou nálezy pražského typu i zdobené keramiky podchyceny v pracích D. Bialekové.[5] V popředí zájmu je zejména žárové pohřebiště v Přítlukách, kde bylo odkryto 436 hrobů.[6] Spálené kosti byly uloženy do země v nezdobených nebo zdobených popelnicích, ale též bez popelnic. Příznačné pro tuto lokalitu je, že nezdobené a v ruce hotovené popelnice nemají jen klasické „laténské tvary" s konickými okraji, nýbrž jsou zde i nádoby, upomínající na keramiku neslovanského, patrně kvádského obyvatelstva, jehož sídliště a žárové pohřebiště lze na jižní Moravě a na jihozápadním Slovensku sledovat až do počátku 4. stol. n. l.

Pro datování žárových hrobů v Přítlukách, podobně jako na jiných lokalitách, není bezpečné opory. Úlomky zdobených kostěných hřebenů a železné přezky naznačují, že na této nekropoli, podobně jako např. ve Velaticích u Brna, se začalo pohřbívat v první polovině 6. stol. n. l. Vzniká tedy mezi počáteční fází přítluckého pohřebiště a zmíněnými pozdně římskými neslovanskými sídlišti a pohřebišti asi 100 letý hiát, zaplněný na jižní Moravě a na jihozápadním Slovensku sídlišti a kostrovými pohřebišti s materiální kulturou, kterou nelze považovat za slovanskou, jak to jednoznačně vyplývá zvláště z prací J. Tejrala.[7] Na podkladě dosavadních nálezů i stavu výzkumů na jižní Moravě nelze tedy za slovanské považovat V. Hrubým zkoumané a mezi archeology diskutované sídliště ve Zlechově u Starého Města ve středním Pomoraví.[8] Jde o lokalitu z pozdně římského období (4. a poč. 5. stol. n. l.) a v posledních letech na podobná sídliště v jihomoravském prostředí upozorňuje J. Tejral. Bude ještě i předmětem dalších úvah, zda jsou též v nálezech zlechovského a jiných podobných sídlišť výrazně prokazatelné vztahy k pozdní kultuře černjachovské. Nezdobená keramika pražského typu ve Zlechově s největší pravděpodobností představuje druhý, mladší horizont,[9] současný s ostatními sídlišti s touto keramikou, jejichž výrazným representantem se stává v současné době Archeologickým ústavem ČSAV v Brně za vedení Zd. Klanici zkoumané sídliště v Mutěnicích u Hodonína, ležící 10 km severozápadně od Mikulčic.[10] Zde byly kromě keramiky pražského typu nalezeny dva kostěné hřebeny s držadlem ve tvaru nízkého rovnoramenného trojúhelníka, které podle analogií v Karpatské kotlině patří asi do poloviny 6. stol. n. l. Toto datování potvrzují rovněž bronzové přezky byzantského typu z mutěnických nálezů. Z typologického hlediska se jeví některé nálezy keramiky ze žárových hrobů v Přítlukách starší než v Mutěnicích a dá se tedy soudit, že sídliště s pražským typem začínají na jižní Moravě a na jihozápadním Slovensku již na sklonku 5. a na počátku 6. stol. n. l. Tak jsem před léty

[5] D. Bialeková, *Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska*, Slovenská archeológia X, 1962, s. 97—148.
[6] J. Poulík, *Staří Moravané budují svůj stát*, Gottwaldov 1960, s. 32—33.
[7] J. Tejral, *Mähren im 5. Jahrhundert*, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně, I, Brno 1972/3.
[8] V. Hrubý, *Sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově*, Archeologické rozhledy 1967/5, s. 656.
[9] J. Dekan, *Vývoj a stav archeologického výzkumu doby predveľkomoravskej*, Slovenská archeológia XIX, 1971, s. 563—564.
[10] Z. Klanica, připravuje souhrnnou publikaci o Mutěnicích.

datoval počátek žárového pohřebiště ve Velaticích u Brna.[11] Myslím si proto, že je správné datování sídlišť a pohřebišť s pražským typem v Čechách, zejména v Březně u Loun,[13] k polovině 6. století n. l.,[12] a že slovanské osídlení jižní Moravy a jihozápadního Slovenska může být poněkud časnější. V žádném případě však nepomýšlím na druhou nebo dokonce prvou polovinu 5. stol. n. l.[14] Vývoj osídlení v této slovanské oblasti (která se v 8. stol. stala krystalisačním jádrem státu Moravanů, jejichž vyslanci jsou k roku 822 uváděni na sněmu ve Frankfurtu n. M.,[15] svolaném franským králem Ludvíkem Pobožným) pokračuje nepřetržitě dále do 7. a 8. století. Již v 7. století hotovení nezdobené i zdobené keramiky tzv. pražského typu, jak jsem uvedl, nerepresentuje jen jediný tvar, je nahrazeno výrobou na ručním hrnčířském kruhu. Pro tuto keramiku jsou příznačné sličné tvary se svislými nebo mírně přehnutými okraji, zdobené v horní polovině pravidelnými mnohonásobnými vlnicemi.

Sídliště s kulturou pražského typu (mám na mysli nejen keramiku, nýbrž i polozemnice s kulatými krby v rohu) na jižní Moravě, na území dnešního Rakouska mezi Dunajem a Dyjí a na jihozápadním Slovensku jsou novým fenoménem, zcela odlišným od neslovanského předchozího vývoje a nejstarší Moravané jsou tu tedy novou etnickou skupinou. Proto řešení složitých otázek etnogeneze Slovanů je především odvislé od terénních výzkumů a studia materiální kultury ze sídlišť a pohřebišť na území východního Polska, západní Ukrajiny a patrně i jižní části Bělorusi. V těchto oblastech však sídliště s pražským nebo žitomirským typem (typ korčak) začínají, podobně jako na jižní Moravě, během 6. stol. n. l. a jejich genetická souvislost s černjachovskou nebo zarubineckou kulturou na západní Ukrajině je stále předmětem úvah sovětských badatelů.[16]

Dosavadní výzkumy zvláště na sídlištích s pražským typem v centrální velkomoravské oblasti (ale i v Čechách a na jihu NDR) svědčí o tom, že jde o kulturu zemědělského slovanského obyvatelstva. V posledních letech se někteří badatelé pokoušeli řešit společenskou strukturu nositelů pražského typu. Soudí, že slovanská společnost s kulturou pražského typu nebyla hluboce sociálně diferencovaná.[17] Lze s nimi v plné míře souhlasit, i když na druhé straně nálezy ze sídliště v Mutěnicích (hřebeny, bronzové přezky) vyvolávají určité pochybnosti o chudobě lidu s pražským typem. Rovněž jiné jihomoravské archeologické prameny svědčí o tom, že situace byla poněkud složitější. Mám na mysli zvláště objevy na Žuráni (obec

[11] J. Poulík, *Staroslovanská Morava*, s. 91.
[12] J. Zeman, *Begin der slawischen Besiedlung in Böhmen, Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, Wiesbaden 1976, s. 3–7, Týž, *Nejstarší slovanské osídlení Čech*, Památky archeologické LXVII, 1976, č. 1, s. 210–216.
[13] I. Pleinerová, *Březno — vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*, Památky naší minulosti 8, Praha 1975, s. 83.
[14] J. Poulík, *Staří Moravané*, s. 37.
[15] Annales Regni Francorum, ad. a. 822, F. Kurze 159.
[16] V. D. Baran, *Ranni slovjani miž Dnistrom i Pripjattju*, Kiev 1972. I. P. Rusanova, *Slavjanskije drevnosti VI–IX vv. meždu Dneprom i Zap. Bugom*, Archeologija SSSR, Svod. arch. istočnikov E 1–25, Moskva 1973. I. P. Rusanova, *Slavjanskije drevnosti VI–VII vekov. Kultura pražskogo tipa*, Moskva 1976.
[17] I. Pleinerová, *Březno — vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*, s. 105–112.

Podolí) východně od Brna. Již k polovině 19. stol. provedl na tomto místě, které dominuje celému kraji, výzkum moravský historik Petr Chlumetzky. V hloubce asi 7 m pod povrchem nalezl lidské a koňské kostry, u nichž byly 4 železné, v horní části rozvětvené předměty. P. Chlumetzky dospěl k závěru, že v mohyle na Žuráni byla pohřbena tatarská knížata.[18]

Objevy na Žuráni byly během let stále středem zájmu archeologů a zvláště se uvažovalo o datování této mohyly a o etnické příslušnosti těch, kteří zde byli pohřbeni. Na tyto otázky měl odpovědět soustavný archeologický výzkum, který byl na Žuráni prováděn v letech 1948—50. Uprostřed mohyly o průměru 60 m s mohutnými kamennými konstrukcemi byly odkryty dvě ve skále vytesané hrobky s dřevěnými stropy. Obě byly již v dávnověku vyloupeny. V jedné z nich, zřejmě v té, kterou zkoumal P. Chlumetzky, byly nalezeny kostěné pozůstatky pěti koní stepního rázu a další předmět stejného tvaru jako ty, o nichž jsem se zmínil. Dá se tedy soudit, že v této hrobce bylo na Žuráni pohřbeno 5 význačných jezdců, příslušníků vládnoucí vrstvy.[19] Železné předměty, původně zasazené do dřevěné rukojeti, lze považovat za atributy jejich význačného společenského postavení. Podobné předměty, jejichž horní část symbolizuje strom života, jsou zobrazeny v rukou mužů na freskové výzdobě ze 7. stol. n. l. v Pjantigentu ve střední Asii.[20]

Ve druhé hrobce byla na Žuráni pohřbena asi čtyřicetiletá žena. Hrobka byla úplně vyloupena. Našly se tu jen zlaté nitky z jejího původního šatu, úlomky pyxidy ze slonové kosti, zdobené starokřesťanskými výjevy a úlomky skleněných pohárů. Tyto nálezy naznačují, že do hrobky bylo při pohřbu významné ženy vloženo velké bohatství. Konala se tu i pohřební tryzna, pro niž svědčí i úlomky nezdobených a v ruce robených nádob, na jejichž stěnách jsou stopy sazí. Jednu z nich bylo možno rekonstruovat. Jde nepochybně o starobylé tvary pražského typu.

Západní badatelé považují hroby na Žuráni za langobardské. Mezi nimi též i J. Werner, který soudí, že keramiku pražského typu ze druhého hrobu přinesli na Žuráň ti, kteří tento hrob vyloupili (má na mysli Slovany).[21] Tento výklad je v rozporu s nesčetnými doklady o tom, že Slované odedávna konali pohřební tryzny a že při nich rozbíjeli nádobky a házeli je do hrobů. Tento zvyk na jižní Moravě, na západním Slovensku, ale i jinde ve slovanském světě, je doložen ještě v 9. a 10. stol. Uvedené skutečnosti vedou tedy k úvaze, zda na Žuráni nebyli pohřbeni příslušníci vyšší slovanské společenské vrstvy. Konečný soud bude ovšem sotva kdy vyslovit, neboť kdysi knížecí hroby byly vyloupeny.

Při řešení otázky nejstaršího slovanského osídlení nad středním Dunajem — v ústřední oblasti Velké Moravy — je zvlášť závažný objev předvelkomoravského sídliště v Mikulčicích, v jehož středu byl vybudován hrad o rozloze větší než 4 hektary, opevněný palisádami a hradbou s dřevěnými srubovými komorami. S tímto hradem souviselo na severozápadní

[18] P. Chlumetzky, *Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz*, aus dem 5. Hefte der Schriften der historisch-statistischen Sektion, Brünn 1853, s. 18.
[19] J. Poulík, *Jižní Morava — země dávných Slovanů*, Brno 1950, s. 42—45.
[20] *Živopis drevnego pjandžikenta*, Moskva 1954, Tab. XXXVI—XXXVII, s. 119—120, s. 126—129.
[21] J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien*, München 1962, s. 106.

straně rovněž opevněné sídliště o ploše přes 3 hektary. Pro tento opevněný komplex jsou příznačné srubové domy obdélného půdorysu s dusanými hliněnými podlahami a s hliněnými pecemi uprostřed.

V areálu předvelkomoravského sídliště bylo nalezeno velké množství keramiky, hotovené na ručním hrnčířském kruhu a zdobené v horní polovině vlnovkami. Avšak kromě těchto dokladů místní dokonalé hrnčířské výroby byly nalezeny i keramické úlomky s tzv. vlešťovaným ornamentem, který lze považovat za cizí výzdobný prvek ve slovanském prostředí. V keramickém inventáři se objevují též zlomky amforek a džbánů, vyrobených z jemné žluté a šedivé plavené hlíny. Velmi sporadicky se v tomto horizontu nachází v ruce robená a nezdobená keramika pražského typu.[22]

Předvelkomoravský horizont v Mikulčicích výrazně charakterizují nálezy trosek četných kovoliteckých dílen s tyglíky, v nichž bylo odléváno zlato a bronz. Tuto výrobu dokládají četné bronzové i pozlacené ozdobné předměty. Pro řešení postavení mikulčického předvelkomoravského hradiště ve slovanském prostředí jsou velmi závažné nálezy železných a bronzových ostruh s háčky, jichž se tu našlo přes 50, tedy tolik, jako nikde jinde ve slovanském světě. Tyto ostruhy lze rámcově datovat do 7.—8. stol. a dokládají, že v Mikulčicích žila tehdy silná jezdecká složka, souvisící velmi pravděpodobně s vojenskou družinou jednoho ze staromoravských v písemných pramenech nedoložených kmenových knížat.

Podle stratigrafie a na podkladě četných nálezů litých kování tzv. „avarského typu" lze dobře určit mladší horizont z druhé poloviny 7. a z 8. stol. n. l. Starší horizont se zatím nejeví zvlášť výrazně. Vše však nasvědčuje tomu, že jeho začátky sahají do druhé poloviny 6. stol. n. l., zcela v souladu se závěry Zd. Klanici.[23]

Zmínil jsem se o tom, že v předvelkomoravských Mikulčicích se v malé míře vyskytuje nezdobená keramika pražského typu. Po mém soudu jde o doklad existence menší osady, po níž se nezachovaly výrazné stopy obytných nebo hospodářských objektů. Osada neměla jistě delšího trvání, neboť na jejím místě byl vybudován ve druhé polovině 6. stol. předvelkomoravský hrad. Před časem jsem sám soudil, že tento hrad a vůbec celý předvelkomoravský mikulčický komplex, je odrazem hospodářsko-sociálního vývoje ve slovanském jihomoravském prostředí. Počítá-li se však s tím, že kultura pražského typu (polozemnice s kamennými krby v rohu a nezdobená keramika v ruce hotovená) se na jihozápadním Slovensku, na jižní Moravě a v přilehlém Rakousku objevuje na sklonku 5. nebo na počátku 6. století, pak po vydělení vládnoucí vrstvy, která by měla vybudovat hrad v Mikulčicích během 50—60 let se zdá dost nepravděpodobné.

Tyto skutečnosti mne, oproti dřívějším představám, vedly a vedou k závěru, že kultura pražského typu není jediným representantem slovanské hmotné kultury v oblasti nad středním Dunajem (naznačil to již před léty J. Böhm) a že tedy dokládá nezemědělskou složku slovanského obyvatelstva v této oblasti. Po mém soudu pronikal lid s pražským typem na Slovensko a na Moravu od severu z nynějšího polského území. Naproti tomu

---

[22] J. Poulík, *Mikulčice — sídlo a pevnost knížat velkomoravských*, Praha 1975, s. 32.
[23] Z. Klanica, *Zur Frage der Anfänge des Burgwalles Valy bei Mikulčice*, Archeologické rozhledy XX, Praha 1968, s. 626—644.

ona slovanská vrstva, která vybudovala předvelkomoravské hradiště v Mikulčicích a v menším rozsahu na Starých Zámcích u Líšně, souvisí s jiným osídlovacím proudem, který v sobě nesl i určité neslovanské prvky a jehož hmotná kultura byla obohacena podněty uměleckého řemesla v Karpatské kotlině, kde byli vládnoucí vrstvou Avaři. V Mikulčicích nebylo sice zatím objeveno pohřebiště k předvelkomoravskému horizontu, ale četná bronzová litá i pozlacená kování naznačují, že obyvatelé tohoto mocenského ústředí nosili stejné kožené pásy, jaké byly v oné době v módě v Karpatské kotlině, v centrální sféře avarské politické moci (tyto pásy nebyly tedy příznačné jen pro samotné Avary).

Poznatky získané při výzkumech v ústřední oblasti Staré Moravy jsou především závažným příspěvkem k řešení otázek rozsídlení Slovanů a jejich dalšího hospodářsko-společenského vývoje v novém prostředí od 6. stol. n. l. Na příkladě Žuráně a zvláště na podkladě objevů z předvelkomoravských Mikulčic jsem se ve zkratce pokusil nastínit, že slovanská společnost severně od středního Dunaje — na západním Slovensku, na jižní Moravě a na přilehlém území dnešního Rakouska, byla již v 6. stol. výrazně diferencovaná. Tento proces diferenciace, vznik kmenových celků s náčelníky nebo vůdci se však odehrál v původních slovanských sídlech již v průběhu 4. a 5. stol. n. l.[24] Vždyť již během 6. stol. n. l. se historičtí Sklavini a Antové výrazně projevují jako mocná vojensko-politická síla v boji s Byzancí, při pronikání na Balkán i na západ. V plné míře se podílí na rozpadu otrokářského řádu Římského centra a dávají též základy ke vzniku prvých slovanských raně feudálních států, mezi nimiž je některými badateli uváděna i tzv. Sámova říše z prvé poloviny 7. století, považovaná za předchůdce staromoravského státu.[25] Kontinuita kmenového svazu Slovanů, vzniklého na obranu proti Avarům, s pozdějším staromoravským státem v 9. století, není doložena prameny písemnými. Nicméně výsledky archeologického výzkumu posledních let prokazují v 8. století výrazný rozvoj staromoravského řemesla a výroby vůbec, při čemž do popředí se dostává v té době železářské hutnictví, doložené již dřívějšími výzkumy v Želechovicích na horním toku řeky Moravy a nejnověji v Olomučanech v oblasti blanenské. Konečně je víc než pravděpodobné, že v této době obecného rozkvětu země Moravanů, sahající až na východ od Váhu, byly moravské země sjednoceny pod vládou jednoho knížete,[26] při čemž významnou roli tu hrálo předvelkomoravské hradiště v Mikulčicích. Tyto skutečnosti potvrzuje již zmíněná zpráva o účasti vyslanců Moravanů na sněmu ve Frankfurtě k r. 822.

[24] L. Havlík, *Velká Morava a středoevropští Slované*, Praha 1964, s. 171.
[25] L. Havlík, *op. cit.*, s. 173—178.
[26] Srovn. L. Havlík, *op. cit.*, s. 186—188.